

SKULD OCH STRAFFRÄTTSLIGT ANSVAR

AV TERTTU UTRIAINEN*

Förutom att skulden är ett straffrättsligt är det också ett filosofiskt, religiöst och psykologiskt problem. Skulden har följt människan som individ och mänskligheten som samfund allt från det primitiva nomadsamfundet till dagens moderna informationssamhälle – alltifrån det människan var en instinktivt handlande individ som trodde på ödet och andarna till den moderna människan som förlitar sig på vetenskap och teknik.

Skuldens mångfacetterade och problematiska attraktionskraft baserar sig närmast på två föränderliga faktorer. För det första ansluter den sig till människan och hennes världs bild, till hennes kunskap samt förmåga att känna och behärska kausalitetsförhållanden. Skulden är också förknippad med de mänskliga värden varmed man reglerar de ansvarsförhållanden mellan människorna som upplevs som rättsenliga. För det andra hänför sig skulden till samfundets och samhällets normer, d.v.s. till det som allmänt anses vara godtagbart eller förkastligt. Även samfundet består givetvis av individer varför bilden kompliceras. De faktorer som inverkar på skulden är inflätade i varandra; de utgör en helhet vars beståndsdelar under ständig inbördes påverkan förändras. En forskare som undersöker det straffrättsliga skuldbegreppet måste därför, på samma sätt som de som forskar kring relativitetsteori, som sin utgångspunkt erkänna tidens och rörelsens d.v.s. förändringens betydelse (*Utraiinen* 1984 s 335-343).

1. Från mystik till rationellt beslutsfattande

En forskning rörande skuldens tidigaste skeden är forskning om mytologi och makt. I forntidens samfund fastställde ej statliga organ skuldens innehåll utan detta skedde genom särskilda ritualer, av shamaner och häxor. Redan under dessa tidigaste skeden anknöts skulden dock till straff, men ej till brott. Rätten att straffa är således en betydligt äldre institution än brottet, som ansluter sig till statens och de rättsliga institutionernas uppkomst och utveckling (*Cherry* 1980 s 1-3).

Skuldens mystiska och magiska skede har varat mycket länge i mänsklighetens historia. De mytiska dragen bibehölls även i den europeiska straffrätten ända till nya tiden, t.ex. i de djurprocesser som fördes här ännu under 1700-talet.

* Terttu Utraiinen disputerade vid Helsingfors universitet år 1984 med en straffrättslig avhandling rörande skuld (»Syllisyys muuttuvana käsitteenä. Historiallis-dogmaattinen ja vertaileva tutkimus syllisyyskäsitteestä rikoksen rakenteen osana«. Vammala 1984). Avhandlingens titel lyder i översättning: »Skuld som ett föränderligt begrepp. En historisk-dogmatisk och komparativ undersökning om skuldbegreppet som en del i brottets uppbyggnad«. Redaktionen har bett Terttu Utraiinen presentera det hon anser vara centralt i undersökningen. Föreliggande artikel utgör denna presentation. Terttu Utraiinen har på svenska därtill skrivit ett bidrag till antologin »Skuld och ansvar« (Uppsala 1985), »Rättsdogmatiska konstruktioner av skuldbegreppet i skilda system« där hon berör skuldproblematiken.

Bristen på kunskap rörande kausalitetsförhållandena kompenseras med mystik och magi. På detta sätt fann man en förorsakare av eller en orsak till de följor som upplevdes som menliga och därigenom även den skyldige. Även i dag sammanhänger definitionen och lokaliseringen av skuld just till förklaringen av kausalitetsförhållandena. Till denna del ansluter sig skuldbegreppets historia till utvecklingen av den mänskliga tankeförmågan och till insikten om kausalförhållandena (*Poirier* 1959 s 22-28).

De mytiska och magiska dragen i skulden vek dock småningom undan även i de forna folkens tänkande. Rätt tidigt ansåg man att skulden tar sig uttryck i individens medvetna normstridiga beteende. Då sumerna uppställde det första syndaregistret betonade de att människans godhet och ondska finns i hennes inre. En förståelse av tidsbegreppet bidrog till att ett individuellt ansvar omfattades. Även för sumerna klargjorde detta kausalförhållandet mellan olika händelser och rubbade den blinda tron på ödet (*Nass* 1963 s 34-35).

Även i den babyloniska mytologin framträdde skulden som en orsakslös skuld bestämd av ödet. Skulden hade ett mystiskt innehåll och ett kausallogiskt (orsak-verkan) tänkande saknade betydelse för dess uppkomst. Under den babyloniska mytologins senare skeden övergick man dock mot ett tänkande som var prelogiskt. Vid sidan om och i stället för den synd som gudarna hade bestämt mognade småningom tanken om människans sedliga och etiska ansvar. Människan blev i allt högre grad medveten om sin självbestämmanderätt och sin förmåga att påverka den yttre världen. I Hammurabis lag framträdde skulden redan som ett personligt ansvar. Man ansåg m.a.o. att även subjektiva rekvisit ingick i brottet (*Nass* 1963 s 35-43).

Tanken om försoningen och skuldens mystiska innehåll har dock kvarlevt genom århundraden. Syndaskulden, fatalismen och försoningen har genom judendomen och kristendomen påverkat det västerländska skuldbegreppet under århundraden. Bakom dessa tankar ligger ett transcendentalt skuldbegrepp som har anknytning till tanken om livet bortom detta. Den rättvisa som ej förverkligades på jorden skipades efter döden. Redan i de egyptiska gravarna förekom teckningar av rättens våg som användes i de rättegångar efter döden där oförrätterna under livet vägdes. Enbart de oskyldiga hade rätt att inträda i livet efter detta (*Nass* 1963 s 38-40).

Det irreella i den kausalitet som ingår i skulden framkom även i den grekiska mytologin. Det kanske tydligaste exemplet på fatalism är den världsberömda sagnen om Oidipus, som ovetande om sina blodsband dräpte sin far Lajos och äktade sin mor Iokaste. Enligt grekernas tänkande kunde Oidipus ej lastas för dräpet eller giftermålet, utan för att vederbörande var hans släktingar, d.v.s. för en omständighet som Oidipus ej känt till då han begick sin gärning.

2. Begreppsapparatusens utveckling

Även i Grekland övergick man med tiden till den fas då staten genom sina organ började reglera straffen. Rättsvisa skipades utgående från följderna. Härigenom anknöts skulden till den mänskliga handling som i enlighet med kausalitetslagarna gav upphov till följden.

De grekiska filosoferna analyserade händelser som var väsentliga med tanke på skulden. Deras utgångspunkter var moralfilosofiska eftersom de framför allt intresserade sig för problemet med människans ansvar. I sina analyser formulerade de dock begrepp som straffrättsvetarna senare använde sig av i sina skuldbegrepp.

Platon och Aristoteles betonade i sina skrifter att grunden för ansvar utgörs av friheten att handla. Handlingsfriheten så som grund för straffrättsligt ansvar betonades senare under 1700- och 1800-talen under den straffrättsliga klassicismens tid. Aristoteles var också en flitigt citerad tänkare i den straffrättsliga litteraturen ända fram till nya tiden (*Tesar* 1914 s 204-209, 225-229).

Aristoteles behandlade i sin etik sådana för skulden väsentliga faktorer som vilja, motiv och frihet. Om man uttrycker detta med straffrättsliga termer talade han om tillräknandet av en gärning. I sin etik skisserade Aristoteles upp en lära om tillräknande som baseras på gärningspersonens psykiska förhållande till gärningens följder (*Fehner* 1855 s 41-42).

På samma sätt som Aristoteles överväganden har det straffrättsliga skuldbegreppet genom utvecklingen av sina delbegrepp ofta varit anslutet till olika filosofiska utvecklingsriktningar. Tillräknande, följdens kausalitet eller gärningspersonens tillräknelighet har därför ej enbart varit straffrättsliga begrepp utan de har kontinuerligt erhållit sitt innehåll genom andra vetenskaper.

Det straffrättsliga skuldbegreppet har i enlighet med respektive samhälles straffrättsliga tradition under olika tider sammanfogats av olika delbegrepp. Dessa delbegrepp har kanske bildats under olika tidsperioder, men trots dessa skillnader i fråga om utvecklingsbakgrund har de sammanfogade till ett straffrättsligt dogmatiskt skuldbegrepp i allmänhet bildat en harmonisk och logisk helhet.

Så som av det ovanstående framgår började man formulera straffrättsliga uppsåtsbegrepp redan i den grekiska filosofin. Oaktshetsbegreppet förblev däremot i straffrätten länge i bakgrunden. Detta berodde på att man under medeltiden och ännu under början av nya tiden uttryckligen önskade uppfatta den straffrättsliga gärningen så som en uppsåtlig, normstridig handling.

Formuleringar av oaktshetsbegreppet baserade sig i den europeiska straffrätten länge på reception av romersk civilrätt. I den romerske rätten var straffrätten som utvecklades långsamt. Intressets huvudområde låg inom civilrätten och handelsrätten där även behovet att utveckla oaktshetsbegreppet var större än i straffrätten. Till en del vidareformulerades oaktshetsbegreppet av medeltidens glossatorer och postglossatorer. De tolkade den romerska rätten pragmatiskt då de sökte lösningar för praktiska rättsfall (*Kantorowicz* 1907 s V-VIII, 373-404; *Otte* 1971 s 17-31, 227-230).

Påverkan av den romerska civilrätten kom därigenom framför allt att synas i fråga om oaktshetsbrotten. Oaktshetskriminaliseringar ingick dock i straffrätten i synnerligen liten omfattning ända fram till 1800-talet. I den straffrättsliga doktrinen indelades oaktsheten på samma sätt som i den romerska civilrätten i tre olika grader. Från den grövsta till den lindrigaste formen var dessa culpa lata, culpa levis och culpa levisima. Denna tredelning använde även Carpvov i sin produktion på 1600-talet. En tredelning av oaktsheten har i olika former förefunnits i straffrättsteorin även långt senare, i den finska straffrätten bl.a. hos *W. G. Lagus* på 1800-talet (*Lobe* 1894 s 17-20; *Utriainen* 1984 s 22-27).

Även medeltidens kanoniska rätt införde begreppen uppsåt och oaktshet från det romerska rätten. Kyrkan använde sig därigenom i sin egen rättskipning av begrepp som skapats i den världsliga straffrätten. Som källa användes även Mose lag som genom sitt strafftvång och sin talionprincip ledde till en sträng straffpraxis.

I fråga om skuldbegreppets utveckling bestod den kanoniska rättens betydelse däri att kyrkan fäste särskild uppmärksamhet vid begreppet tillräknelighet. Detta betydde att man fäste särskild uppmärksamhet vid det straffrättsliga ansvar som kunde påföras minderåriga och sinnesjuka. Då man analyserade sinnesjukdomar fäste man särskild uppmärksamhet vid problemet om en gärning kunde tillräknas eller ej. Fråga var om viljefrihet eller brist på viljefrihet kunde fastslås. Frågan granskades dock även med tanke på om straff i sådana fall var ändamålsenligt. I allmänhet ansåg man att en sinnesjuk persons vilja ej kunde anses vara fri varför det ej heller var ändamålsenligt att bestraffa honom/henne (*Kuttner* 1935 s 85-110).

Även företrädarna för den naturrättsliga skolan ansåg att viljefrihetens begrepp utgjorde den högsta principen för skuld. Samuel Pufendorffs imputationslära hade som sina huvudbegrepp viljefrihet och tillräknande av gärningen. Tillräkneligheten var ej ett självständigt begrepp utan endast en osjälvständig beståndsdel i tillräknanandet. Det att man konstaterade att en gärningsman var otillräknelig betydde i Pufendorffs imputationslära att en gärning ej kunde tillräknas honom (*Lubbers* 1938 s 32-40).

Även om strafflagsstiftningen i Europa ända fram till den stora franska revolutionen var mycket splittrad och kasuistisk var dock de delbegrepp som ingår i skulden välutvecklade i straffrättsvetenskapen och i filosofin. Dessa skuldens delbegrepp använde sig vetenskapsmännen av då de på 1800-talet stiftade de första moderna strafflagarna och i sin straffdogmatik formulerade de skuldbegrepp som realiserade syftemålen för upplysningen och liberalismen.

3. *Skuldbegreppet som avgränsare av den straffrättsliga maktanvändningen*

Det är närmast tre partiella helheter som inverkar på de sätt varpå det straffrättsliga skuldbegreppet formuleras: insikt om kausalförhållandet mellan de olika företeelserna, begreppsapparaturens utveckling och de maktförhållanden som påverkar det straffrättsliga beslutsfattandet.

Det kunskap som man erhåller genom olika vetenskaper beträffande kausalförhållandena mellan olika händelser påverkar skuld- och moraluppfattningarna. Det straffrättsliga skuldbegreppet är åter sammansatt av olika delbegrepp såsom tillräknande och tillräknelighet. Formuleringen av begreppen baserar sig både på den kunskap som kan erhållas rörande verkligheten och på den dogmatiska traditionen. I sista hand bestäms innehållet i det straffrättsliga skuldbegreppet av de delbegrepp som inbegrips i den straffrättsliga skuldbegreppshelheten och av det innehåll som man ger dessa. Fråga är således om ett urval.

Upplysningstidens författare förde accentuerat fram det straffrättsliga skuldbegreppets straffrättslig aspekt. De krav på frihet, broderskap och jämlikhet som framträtt som politiskt-filosofiska krav fick sin straffrättsdogmatiska form i de strafflagar som stiftades på 1800-talet. Av det straffrättsliga beslutsfattandet förutsatte man rationalitet och förutsägbarhet. I enlighet med läran om maktens tredelning önskade man begränsa domstolarnas möjligheter att genom strafflagstiftningen ingripa i människornas handlande till vissa fall som fastställdes i de straffrättsliga brottsrekvisiten. Tillämpningsområdet för straffrätten skulle begränsas på ett sätt som ej uppsatte hinder för borgerskapet, som för sig själv krävt tillräckligt handlingsutrymme i politiskt, ekonomiskt och kulturellt avseende. Reform-

kraven ingick i Montesquieus år 1748 publicerade »Lagarnas anda« och i Rousseaus år 1762 publicerade »Samhällstraktatet« samt i Beccarias verk från år 1764 »Trattato dei delitti e delle pene«.

Grundprinciperna för den straffrättsliga klassicismen ingick i den legalitetsprincip och i det ställningstagande rörande straffhotens preventiva verkan som uttrycktes av upplysningstidens författare. Sin straffrättsliga form fick dessa krav i 1800-talets strafflagar. I stället för de tidigare kasuistiska lagarna började man i Europa stifta strafflagar av modern typ där man åtskiljer den allmänna delen från den särskilda delen. I den allmänna delen definierar man de allmänna begrepp och den allmänna grundén för straffbarhet som gäller för alla straffbara gärningar. I den särskilda delen beskrivs sedan de enskilda brottsrekvisiten.

För upplysningstidens straffrättsliga lagstiftare och vetenskapsmän var begreppen ej enbart en filosofisk abstraktion, utan hjälpmedel varigenom man på straffrättens område realiserade liberalismens syftemål. Enligt legalitetsprincipen strävade klassikerna till att man i strafflagstiftningen begränsade och beskrev de straffbara gärningarna så klart som möjligt. I strafflagens allmänna del skedde denna avgränsning framför allt med hjälp av handlingsbegreppet och skuldbegreppet. Resonemanget kan åskadliggöras med hjälp av följande schema:

<i>Systemått:</i>	→ <i>Medel:</i>		→ <i>Systemått:</i>
Garanti för liberalistisk frihetsfär för individen	→ Binding av domsmakten till legalitetsprincipen	+	Klassicismens brottsbegrepp: - omfattande handlingsbegrepp - inskränkt skuldbegrepp
			→ Garanti för en liberalistisk frihetsfär för individen

Den idealistiska utgångspunkten för den klassiska straffrätten var en fri människa som av fri vilja begick en lagstridig handling. Härigenom bröt han även samhällskontraktet som gett upphov till att strafflagen stiftats. Brottslingen valde härigenom ett brottsligt alternativ och förtjänade därigenom själv att bli bestraffad.

Klassikerna ansåg att straffet var berättigat därigenom att de potentiella brottslingarna var medvetna om strafflagens kriminaliseringar. I enlighet med legalitetsprincipen individualiserades brottet genom de begrepp som ingick i de allmänna lärorna och genom de särskilda brottsrekvisiten. Grunden för det straffrättsliga ansvaret var därför en lagstridig gärning som förövats medvetet. Ursprungligen baserades även det straffrättsliga ansvaret uttryckligen på uppsåtliga gärningar.

Den mest märkbara företrädaren för den straffrättsliga dogmatiken och den mest framstående formuleraren av det klassiska skuldbegreppet var P. J. A. Feuerbach. I enlighet med legalitetsprincipen definierade han först i samband med brottsbegreppet brottets allmänna rekvisit. I samband med kriterierna för straffutmätningen fastslog han därefter hur brottets allmänna rekvisit påverkar straffet i skärpande eller lindrande riktning.

Utmärkande för det klassiska brottsbegreppet var en formalism och en önskan att sammanbinda brott och straff. Genom straffet skulle man sona ett begånget brott. Ju grövre brott det var fråga om desto strängare straff krävdes för att sona det. Uppsåtliga gärningar krävde större försoning än gärningar förövalade av oaktsamhet, och gärningar som förorsakat större skada strängare straff än mindre brott. I den klassiska straffrätten bestämde den grad av skuld man kunde tillräkna gärningspersonen och den skada som förorsakats genom brottet dess straffvärde d.v.s. det mått man på försoning som förutsattes (*Utriainen* 1984 s 4-18).

Finlands strafflag var den sista i serien av på 1800-talet stiftade europeiska strafflagar som grundar sig på klassicismen. Den straffrättsliga ansvaret var ett ansvar som följde på en enskild gärning förövalad av brottslingen. Endast en fysisk person kunde begå brott och straffrättsligt ansvar för samfund erkändes ej. I detta avseende skilde sig den kontinental-europeiska straffrätten från den anglosaxiska straffrätten, som redan på 1800-talet ansåg att även samfund kunde göra sig skyldiga till brott och bli bestraffade för dem.

Den klassiska straffrättskolan utsattes i Tyskland mot slutet av 1800-talet för stark kritik. Den samhällliga situationen hade förändrats och klassikerna hade just ingenting annat att ge det kriminalpolitiska beslutsfattandet än sitt brottsbegrepp som härletts ur den individuella handlingsfriheten samt sin mystiska försoningslära. Tiden och behoven var nu dock andra. Av straffrätten förväntade man sig nya lösningar för att bekämpa den ökande brottsligheten. Den straffrättsliga begreppsapparaten som baserade sig på individens fria vilja och på individualismen fungerade ej som kontrollör av de stora massorna. Ett straff som utdömdes som försoning av en tidigare förövalad gärning var ju framför allt inriktad på sådant som skett, d.v.s. blott och bart på bestraffning av en förövalad gärning. Straffrätten saknade en ändamålsorienterad på framtiden inriktad målsättning.

Naturvetenskaperna utvecklade sig snabbt i slutet av 1800-talet. Även inom straffrätten strävade man till att tillämpa empiriska metoder. Den kriminologiska forskningen tog sin början. I fråga om skuldbegreppet och straffläran innebar detta en förlust för den klassiska skolan och början på den sociologiska skolans segertåg. Även i Finland övergick man under 1900-talets första decennier i enlighet med den europeiska riktningen i juridiken och i lagstiftningen till den gärningsmannastraffrätt som utstakats av den sociologiska skolan. I enlighet med denna grundade sig det straffrättsliga ansvaret visserligen i enlighet med legalitetsprincipen på en gärning, men straffet fastställdes utgående från en prognos som gjorts på basen av gärningsmannens egenskaper. Genom straffet varnade, botade eller isolerade man brottslingar. I enlighet med legalitetsprincipen förutsatte inledandet av en brottsmålsrättegång och utdömandet av straff att gärningsmannen förövat en gärning som utvisade skuld. Straffet däremot utdömdes utgående från andra kriterier. Därigenom bröts bindingen mellan brott och straff (*Utriainen* 1984 s 65-74).

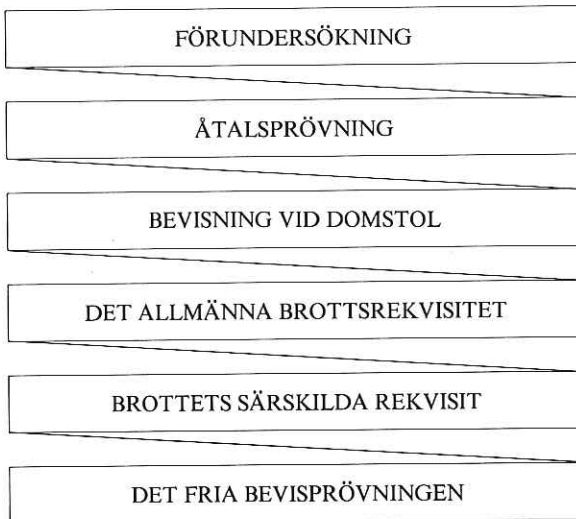
De kriminalpolitiska avgöranden som förutsattes av den sociologiska skolan framträdde ej i Finland så mycket i strafflagen som i lagstiftningen utanför denna. Man betonade att fastställandet av straff skulle ske på basen av specialpreventiva hänsyn. I Finland upphörde den sociologiska skolans påverkan på 1970-talet genom den s.k. nyklassiska riktningen. Änjo betonades kravet på enhetlighet i straffpraxis och gärningens klanderbarhet som grund för straffet (*Straffrättskommitténs betänkande* 1976:62 s 48-50).

4 Skuldansvarets utformning i straffprocessen

I fråga om sina huvudprinciper baserar sig straffrättssystemen i alla länder numera på skuldansvar. Beroende på strafflagsstiftningen och den dogmatiska traditionen utformas skuldansvarets innehåll dock olika i olika system. Skulden erhåller olika innehåll därigenom att även andra faktorer än de som framgår ur lagstiftningen påverkar detta. Processuella avgöranden bestämmer i stor utsträckning även skuldansvarets faktiska innehåll. Genom processuella avgöranden fastställs för det första frågan om vilka befogenheter som ges envar beslutsfattare i en brottsmålsrättegång. I själva rättegången vid en domstol kan skuldfrågan avgöras antingen genom de straffrättsliga rekvisiten eller, så som fallet är vid juryrättegångarna i de anglosaxiska länderna, oberoende av dem som en bevisfråga. Skuldansvarets utformning måste därför även granskas som en del av det straffprocessuella beslutssystemet.

I den finska straffrätten utkristalliseras och formuleras det straffrättsliga skuldansvaret i detta nu genom flera straffrättsliga och straffprocessrättsliga principer. Dessa regler är till en del definierade i lagstiftningen, men till en del grundas de enbart på rättsvetenskapen och på domstolspraxis. Till en del lämnar även lagrummen i sig själva en viss prövningsrätt för domstolarna.

Ett fastställande av skuldansvar är i varje enskilt fall en dynamisk process där målets faktamaterial filtreras genom de straff- och straffprocessrättsliga stadgandena och principerna tills ett slutligt domstolsavgörande föreligger:

Utformningen av det straffrättsliga ansvaret och beslutens förutsägbarhet försvåras av att urval och prövning ingår i envar av de faser som ovan beskrivits. Även begrepp som i sig är entydiga kan innehålla värdeomdömen.

En del av de gärningar som konstituterar brottets allmänna och särskilda rekvisit blir

aldrig föremål för en domstolsprocess. Brotten kan förbli oupptäckta (dolda brott), och det är även möjligt att målsäganden ej önskar att brottet upptas till handläggning inför myndigheterna (Anttila & Törnudd 1983 s 115-118). I viss utsträckning har man även gjort det möjligt för polisen att avstå från åtgärder i fråga om obetydliga brott (t.ex. Polislagen 14 §).

Även rent straffprocessuella stadganden inverkar på fastställandet av skuldansvar. I sin åtalsprövning är åklagaren tvungen att i enlighet med legalitetsprincipen avgöra om sannolika skäl föreligger till stöd för åtalet (SP 18 §). I den egentliga rättegången uppställer stadgandena om bevisbördans fördelning en beviskyldighet för käranden. Käranden bör i rättegången leda de omständigheter i bevis på vilka han baserat sitt yrkande (RB 17:1). I princip omfattar kärandens beviskyldighet därigenom även att gärningen kan subsummeras under ett allmänt och ett särskilt rekvisit. I enlighet med den fria bevisprövningen är det domstolen som fattar det slutliga avgörandet om bevisningens tillräcklighet och gärningens straffrättsliga rubricering.

En straffprocessuell analys av avgörandena försvåras även därav att domstolarnas avgöranden ej alltid innehåller upplysningar om vilka de kriterier varit som lett till det slutliga avgörandet. I allmänhet konstaterar domstolarna att vissa fakta förelegat och att de tillämpat vissa lagrum, men alltid framför de ej egentliga argument för sitt avgörande. Som exempel kan nämnas att det ej i de finska avgöranden ingår yttranden därom vad som föranlett att bevisningen ansetts vara tillräcklig. I straffrätten avgränsas skuldansvaret i stor utsträckning genom de begrepp som ingår i de allmänna läroorna och genom de enskilda brottsrekvisiten. De särskilda brottsrekvisiten finner man i strafflagen och i lagstiftningen utanför denna, men brottets allmänna rekvisit har till stor del lämnats oreglerade i lag för att bli formulerade i straffrättsvetenskapen. Ur den finska strafflagen framgår det t.ex. ej vad som avses med uppsåt, även om huvudregeln är att olika gärningar kriminaliserats endast så som uppsåtliga. På samma sätt har man ur lagen utelämnat allmänna stadganden om oaktsamhet, villfarelse och tvång.

Inom straffrättsvetenskapen har åter de använda begreppen varierat. Det att begreppen ej definierats möjliggör att skuldansvarets innehåll under olika tider varierat även om de skrivna stadgandena i lag förblivit oförändrade.

De olika behov som vuxit fram ur den samhällseliga situationen erhåller via de politiska kanalerna sin straffrättsliga form i brottets uppbyggnad, liksom även i de enskilda kriminaliseringarna. I detta avseende ingår olika element i brottets uppbyggnad. Vissa av dem, så som de objektiva och subjektiva straffrihetsgrunderna, är särskilt värdebundna.

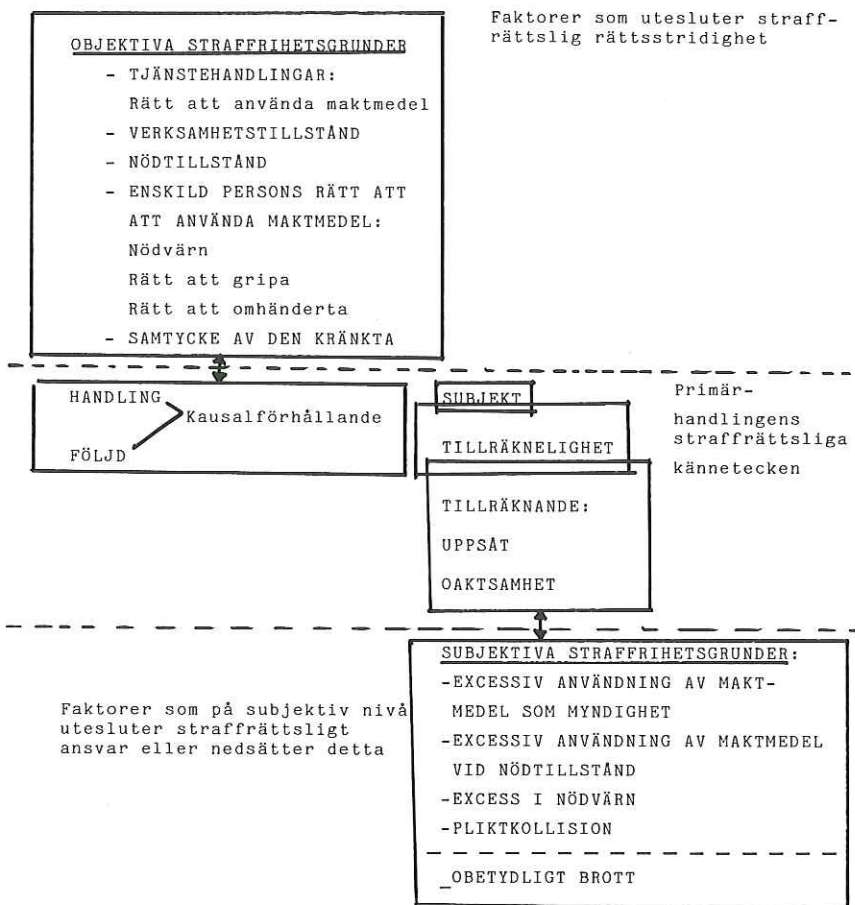
I brottets uppbyggnad ingår även begrepp som mera sammanhänger med konstaterandet av vissa fakta än med värderingsfrågor. Detta kan kallas för brottets kärnområde. Till detta hör framför allt fastställandet av kausalförhållandet mellan primär handling och effekt. Tillräknelighetsbegreppet är däremot mer föränderligt. I takt med att kunskapen om människans psyke har ökat har även tillräknelighetsbegreppet förändrats. Formuleringarna gällande uppsåt och oaktsamhet är i sin tur åter beroende både av den definition man ger dessa begrepp och av ett fastställande av faktakunskap.

De faktorer i det allmänna rekvisitet som ingår i brottsbegreppet befinner sig i ett tillstånd av ständig förändring. De värderingsreservationer som erhåller sitt uttryck i de objektiva och i de subjektiva straffrihetsgrunderna förändras i takt med förändringen i

samhället och värderingarna i samhället. På samma sätt förändras kunskapen om kausalitetsförhållandena, om människans psyke och om hennes sätt att reagera på den yttre världen. Härigenom blir brottsbegreppet som en helhet aldrig definitivt.

Att gestalta brottets uppbyggnad är trots dess föränderlighet viktigt, emedan de delbegrepp som ansluter sig till brottets uppbyggnad utgör grunden för ett gemensamt språk. Med hjälp av de använda begreppen avgränsar man området för det straffbara och för en debatt om det kan anses rättvist eller ej att vid en viss tidpunkt bestraffa vissa gärningar. Betydelsen av en gemensam terminologi är särskilt viktig i sådana fall då flera begrepp med betydelse för skuldansvarets utformning har lämnats odefinierade i

BROTTETS UPPBYGGNAD

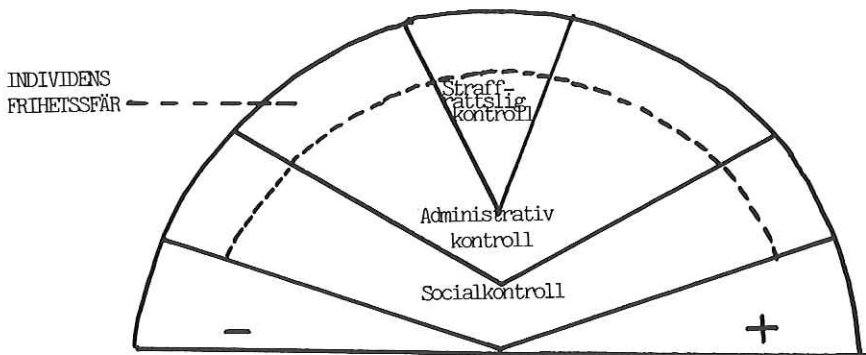
lagstiftningen. Av de begrepp som framläggs i följande schema har man i Finland av de subjektiva straffrihetsgrunderna lämnat samtycke av den kränkta och av de objektiva straffrihetsgrunderna de flesta plikt-kollisionssituationerna att bli formulerade av vetenskapen. I den finska strafflagstiftningen ingår ej heller något allmänt stadgande beträffande innebörden av straffrättslig gärning och kausalförhållande eller rörande begreppen uppsåt och oaktsamhet.

I de enskilda brottsrekvisiten ingår ofta förutom faktorerna i brottets allmänna rekvisit även begrepp som innebär prövning och värdereservationer. T.ex. ett sådant skenbart entydigt begrepp som »muta eller annan rättstridig förmån« (SL 16:13) kan vara problematisk. I sista hand är det domstolen som avgör vad som skall avses med mutan. I skilda kulturer ja t.o.m. under olika tider i samma samhälle kan gränsen mellan tillåten och förbjuden förmån variera.

5 Det straffrättsliga ansvaret som en del av samhällets kontroll

Den straffrättsliga legalitetsprincipen tillkom i tiden för att begränsa godtycket i rättskipningen. I enlighet med de värderingar som var utmärkande för liberalismen önskade man garantera att den enskilda medborgaren hade en viss frihetssfär inom vilken han/hon kunde förverkliga sig själv. Domstolarnas möjligheter att ingripa i medborgarnas handlande genom straff begränsades till kriminaliseringar som ingick i lagen. Det straffrättsliga kontrollmaskineriet fungerade åtminstone i teorin genom att tillämpa principen: det som ej är förbjudet är tillåtet.

I detta nu är situationen en annan. I enlighet med legalitetsprincipen strävar man till att begränsa skuldansvaret genom straffrättsliga och straffprocessrättsliga medel. Tillämpningsområdet för det straffrättsliga kontrollmaskineriet begränsas även genom att man begränsar antalet av kriminaliserade gärningar. En begränsning av kontrollen som sker genom dekriminaliseringar är dock ofta endast skenbar. Olika kontrollsystem omgärdar människan i allt större omfattning under hela hennes liv. Den straffrättsliga kontrollen är endast en liten del av den övervakning som samhället utövar genom sin förvaltningsapparat. Den sociala kontrollens mängd kan variera men den förvaltningsrättsliga kontrollen omfattar närapå envar situation:

I straffrätten har man understött dekriminaliseringar genom att hävda att alltför omfattande kriminaliseringar leder till en straffrättslig inflation. I dag betyder dekriminaliseringar dock ej nödvändigtvis att ifrågavarande verksamhet blir tillåten. Ofta är det endast fråga om ett utbyte av benämningen på en påföljd, medan påföljden i sig själv förblir densamma. I stället för böter har man tagit i bruk parkeringsbot och överlastavgift, men kontrollformen har i verkligheten blivit densamma.

Man bör alltid granska det straffrättsliga ansvaret och skuldens innehåll mot samhällets makt- och beslutningsstruktur. Så gjorde även klassikerna i början av 1800-talet, då de formulerade gränserna för legalitetsprincipen och därigenom det dåtida straffrättsliga ansvaret. På detta sätt borde straffrättsforskarna göra även i dag. Fråga är om hur stora ingripanden i den enskilda individens liv som samhället kan tillåtas i form av kontroll genom olika sanktioner. För den person som utsätts för åtgärder är det inte så betydelsefullt om dessa benämns straffrättsliga eller administrativa. Därför kan en straffrättsforskare inte tillåta sig att enbart forska i det straffrättsliga skuldbegreppet utan han/hon måste utsträcka sitt intresse till alla de områden inom vilka sanktionerad kontroll i verkligheten utförs.

LITTERATUR

- Anttila, Inkeri* – *Törnudd, Patrik*, Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. Porvoo-Helsinki-Juva 1983.
- Cherry, Richard R.*, Lectures on the Growth of Criminal Law in ancient communities. London 1890.
- Fechner, Hermann Adolph*, Über den Gerechtigkeitsbegriff des Aristoteles. Neudruck der Ausgabe Leipzig 1855. Darmstadt 1964.
- Kantorowicz, Hermann U.*, Albertus Candinus und das Strafrecht der Scholastik. Erster band: Die Praxis. Berlin 1907.
- Kutner, Stephan*, Kanonistische Schuldlehre von Gratian bis auf die Dekretalen Gregors IX. Bibliotheca Apostolica Vaticana MCMXXXV. Roma 1935.
- Lobe, Adolf*, Die allgemeinen strafrechtlichen Begriffe nach Carpzov. Leipzig 1894. Nachdruck 1978.
- Lubbers, Franz*, Die Geschichte der Zurechnung von Carpzov bis zur Gegenwart unter besondere Berücksichtigung der Doktrin des gemeinen Rechts. Breslau-Neukirch 1938. Frankfurt am Main/Tokyo Reprint 1977.
- Nass, Gustav*, Wandlungen des Schuldbegriffs im Laufe des Rechtsdenkens. Berlin 1963.
- Otte, Gerhard*, Dialektik und Jurisprudenz. Untersuchungen zur Methode der Glossatoren. Frankfurt am Main 1971.
- Poirier, Kean*, Les caracteres de la responsabilité archaïque. I: La responsabilité pénale s. 19-34. Paris 1961.
- Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72*. Straffrättskommitténs betänkande. Helsinki-Helsingfors 1976.

Tesar, Ottokar, Staatsidee und Strafrecht. Eine historische Untersuchung. I Teil: Das griechische Recht und die griechische Lehre bis Aristoteles. Berlin 1914.

Utriainen, Terttu, Syllisyys muuttavana käsitteenä. Vammala 1984.

Adresse: Professor Jur. dr. Terttu Utriainen
Direktör vid Institutet för Nordisk Rätt
Lapin korkeakoulu
Oikeustieteiden osasto
PL 122
SF-96 101 Rovaniemi 10